

Evaluatie van de kennisbenutting van het FAB-project

Hein Korevaar

Evaluatie van de kennisbenutting van het FAB-project

Hein Korevaar

© 2008 Wageningen, Plant Research International B.V.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Plant Research International B.V.

Plant Research International B.V.

Adres : Droevendaalsesteeg 1, Wageningen
: Postbus 16, 6700 AA Wageningen
Tel. : 0317 - 47 70 00
Fax : 0317 - 41 80 94
E-mail : info.pri@wur.nl
Internet : www.pri.wur.nl

Inhoudsopgave

	pagina
Voorwoord	1
1. De casus: het FAB-project	3
2. Aanpak van de evaluatie	5
3. De uit het FAB-project beschikbare kennis	7
4. Verrichte communicatie uit het FAB-project	9
5. Uitvoering van de evaluatie	11
6. Analyse en interpretatie van de informatie uit de interviews	13
7. Geleerde lessen	17
Referenties	19
Bijlage I. Vragen voor interviews evaluatie kennisbenutting FAB-project	1 p.

Voorwoord

Op verzoek van het Ministerie van LNV is in het najaar van 2007 de "pilot kennisbenutting VPT" uitgevoerd. De evaluatie van de kennisbenutting van het FAB-project maakt daarvan onderdeel uit. Het FAB-project gaat over functionele agrobiodiversiteit, dat is in dit project het stimuleren van (nuttige) insecten die (schadelijke) plaaginsecten als prooi hebben en dus helpen om insectenplagen te bestrijden.

Voor deze evaluatie zijn interviews gehouden met vertegenwoordigers uit beleid, beherende instanties, landbouworganisaties en telers die direct of zijdelings betrokken zijn bij het FAB-project. Hun ervaringen met de benutting van kennis uit het FAB-project vormen de basis voor deze evaluatie.

De uitkomsten van de evaluatie van het FAB-project zullen verwerkt worden met de uitkomsten van drie andere geëvalueerde projecten in een gezamenlijke publicatie van de pilot kennisbenutting VPT. Voor de betrokkenen bij het FAB-project lijkt het mij goed om mijn ervaringen in deze nota vast te leggen, zodat deze informatie breder toegankelijk is.

Ik wil de projectleider van het FAB-project Henny an Gulp en mijn collega Eefje den Belder bedanken voor de achtergrondinformatie die zij mij over het FAB-project hebben gegeven en voortgangsrapportages waarover ik kon beschikken. Ook veel dank aan de geïnterviewden voor de open wijze waarop zij over hun verwachtingen en ervaringen met het FAB-project hebben verteld en mijn vragen hebben beantwoord.

Hein Korevaar

1. De casus: het FAB-project

Inleiding

In het najaar van 2004 is het FAB-project in de Hoeksche Waard gestart. FAB staat voor functionele agrobiodiversiteit, dat is 'natuurlijke onderdrukking van ziekten en plagen door het functioneel gebruik van biodiversiteit'. Anders gezegd: het lokken en voeden van insecten die plaaginsecten als prooi hebben.

In een aaneengesloten gebied rond Strijen hebben vier telers akkerranden ingezaaid om de biodiversiteit op hun percelen te stimuleren. De telers teelden graan, aardappelen en spruitkool.

Om voldoende spruitkoolpercelen te kunnen onderzoeken is buiten het gebied nog een vijfde teler benaderd. De vijf bedrijven hebben een gezamenlijke oppervlakte van 440 hectare. Binnen het FAB-project zijn in de gewassen graan, aardappel en spruitkool de bladluizen en het koolmotje als de primaire sleutelplagen gekozen. Daarnaast zijn in spruitkool ook alle andere potentiële plagen meegenomen zoals de kooluil en het groot en klein koolwitje. In tweede instantie spelen slakken in sommige gewassen een belangrijke rol.

Het project is opgezet vanuit een multidisciplinaire aanpak. Dit betekent dat nieuwe teelttechnieken op een participatieve wijze worden ontwikkeld en ingevoerd. Het projectbeleid en de projectuitvoering worden mede bepaald door de beschikbare kennis en ervaring bij de uitvoerende onderzoeksinstituten zoals NIOO, PPO, PRI en LEI. De beschikbaarheid en bruikbaarheid van deskundigheid op diverse terreinen (zoals entomologie, biologie, fytopathologie, bedrijfskunde) spelen een belangrijke rol bij de voortgang van het project. De projectleiding is in handen van LTO Projecten. De contacten tussen ondernemers en onderzoekers in het gebied liepen via een gebiedsbegeleider van DLV Plant bv. Aan de financiering van het project wordt bijgedragen door de ministeries van LNV en VROM, het Productschap Tuinbouw (PT), het Hoofdproductschap Akkerbouw (HPA) en de Rabobank.

Doel

Het FAB-project heeft als hoofddoel de vermindering van gebruik en afhankelijkheid van chemische middelen door een versterking van de biodiversiteit in de landbouw. Meer concreet zijn als projectdoelen geformuleerd:

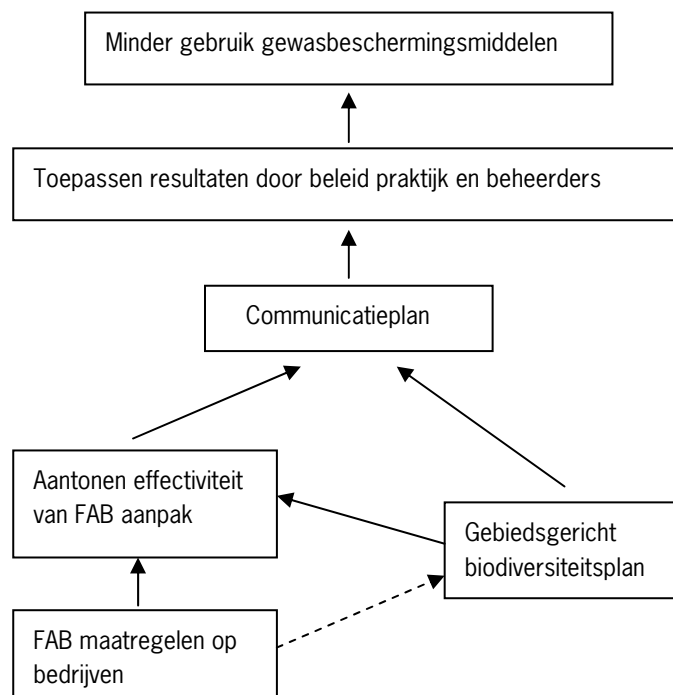
- Het toepassen van FAB strategieën voor de natuurlijke onderdrukking van bladluizen in graan en aardappelen en luizen en rupsen in spruitkool;
- Het aantonen dat natuurlijke plaagbestrijding met behulp van FAB strategieën effectief kan zijn;
- Het verminderen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen;
- Het ontwikkelen van een gebiedsgericht biodiversiteitsplan ter ondersteuning van FAB functies;
- Het toepassen van de resultaten, daarbij rekening houdend met een economische duurzame bedrijfsvoering en het voorkomen van opbrengstderving.

In figuur 1 zijn deze projectdoelen schematisch weergegeven.

Aanpak

Het project richtte zich op half natuurlijke vegetaties, groeiend op stroken en randen op en rond het bedrijf (al dan niet aangelegd, en één- of meerjarig) en onderzocht werd hoe daar gebruik van kan worden gemaakt bij de beheersing van plagen. Het project is uitgevoerd in de Hoeksche Waard, in een akkerbouwgebied in de periode 2005 t/m 2007. In de aanpak is allereerst gekeken hoe op gebiedsniveau tot een ontwerp van de gewenste situatie kan worden gekomen. Vervolgens zijn op perceels- en bedrijfsniveau aanpassingen gemaakt in aanleg en beheer van randen en kopakkers. Dit is gevolgd door een uitgebreide monitoring van ontwikkeling van de akkerranden, het optreden van plagen (bladluizen in aardappel en graan, rupsen, bladluizen, koolwittevlug en natuurlijke vijanden in

spruitkool en slakken) en van de bedrijfseconomische effecten. Het project had een uitgebreid communicatieplan en heeft de relevante aspecten voor het beleid in kaart gebracht.

Figuur 1. Globale opzet van FAB-project.

2. Aanpak van de evaluatie

De basis voor de evaluatie is het projectplan Pilot evaluatie kennisbenutting VPT van 31 augustus 2007 en de gemaakte afspraken tijdens de eerste bijeenkomst van de pilot op 24 september 2007 te Lelystad. Gezien het oriënterend karakter van de pilot en de beperkte tijd en budget waarbinnen deze evaluatie moet plaatsvinden, is de evaluatie beperkt van omvang en gericht op het in beeld brengen van:

- **De benutting van de kennis over functionele agrobiodiversiteit die uit het FAB-project is gekomen door doelgroepen agrarische ondernemers, beleidsmedewerkers en overige beheerders van het landelijk gebied.**

Om deze kennisbenutting goed te kunnen interpreteren heeft eerst een beknopte beschrijving plaatsgevonden van:

1. Doel en aanpak van het FAB-project
2. De uit het FAB-project beschikbare kennis
3. De geplande en verrichte communicatie activiteiten

De informatie voor bovenstaande punten 1 t/m 3 is ontleend aan de gedetailleerde (jaar)rapportages over het FAB-project en uit gesprekken met Henny van Gorp (ZLTO, projectleider van het FAB-project) en Eefje den Belder (PRI). Voor de feitelijke evaluatie zijn 11 interviews gehouden met mensen die direct of indirect bij het FAB-project betrokken geweest zijn.

3. De uit het FAB-project beschikbare kennis

Jaarrapportages

Voor de jaren 2005 en 2006 zijn uitgebreide jaarrapportages beschikbaar (Scheele *et al.*, 2006; 2007) waarin op gedetailleerde wijze alle resultaten per deelproject worden beschreven en waarin ook een overzicht wordt gegeven van de bedrijfseconomische effecten van de toegepaste FAB maatregelen. De jaarrapportages geven eveneens een gedetailleerd overzicht van alle in die jaren verrichte communicatieactiviteiten en de relevantie van de bereikte resultaten voor het beleid.

Over de gehele projectduur (inclusief jaar 2007) wordt een compact samenvattende eindrapportage gemaakt (Scheele *et al.*, 2008), daarnaast worden een aantal brochures uitgegeven met de belangrijkste uitkomsten voor verschillende doelgroepen, o.a. agrarische ondernemers, ministeries en kennismakelaars.

Wetenschappelijke publicaties, rapporten en artikelen

Inmiddels is over een aantal onderdelen gepubliceerd in wetenschappelijke artikelen en rapporten en zijn ook een aantal artikelen verschenen in de vakbladen. In de zomer van 2007 is een aparte bijlage verschenen bij Nieuwe Oogst over het FAB-project in de Hoeksche Waard en aanverwante initiatieven. Eveneens is er een 'biodiversiteit special' verschenen van het vakblad Entomologische Berichten.

Beknopt overzicht van de bereikte resultaten

Bij de opzet van het FAB-project zijn vijf doelen onderscheiden. Per doel worden de bereikte resultaten puntsgewijze samengevat. Deze informatie is grotendeels ontleend aan een interne tussentijdse rapportage over het FAB-project van eind 2007.

Doel 1: concreet toepassen

Dit doel is volgens de projectleiding gehaald, mede dankzij de gedreven inzet van de betrokken telers. Het project heeft ook een schat aan toepassingskennis opgeleverd die ook door andere telers en in andere gebieden kan worden aangewend. Dit heeft ook in het project zelf geleid tot aanpassingen in het aanleggen van bloemstroken en vanggewassen en het uitzetten van sluipwespen. Ook is vastgesteld dat de gehanteerde schadedrempels voor verschillende plaaginsecten en gewassen ontoereikend zijn. Dit heeft geleid tot een intensivering van de monitoring en attendering van de telers vanaf het tweede jaar.

Doel 2: effect aantonen

Aantonen dat de maatregelen uit de FAB-aanpak effectief kunnen zijn, was het tweede belangrijke doel van het project. Hiervoor zijn veel metingen verricht die vaak, maar niet altijd tot beslissende conclusies hebben geleid. De projectleiding oordeelt dat over de hele breedte van het onderzoek de conclusie getrokken kan worden dat er een positief verband bestaat tussen de aanwezigheid van bloemstroken en de aantallen natuurlijke vijanden, zowel in de lucht als op de bodem.

Doel 3: minder middelengebruik

Het derde doel was de keerzijde van het tweede, namelijk om door effectieve natuurlijke plaagbestrijding een vermindering van het middelengebruik te bereiken en daarmee betere milieuprestaties te realiseren. Door kleinere populaties plaaginsecten is de schade verder of langduriger uit de buurt gebleven van de schadedrempels dan

anders het geval zou zijn geweest. De intensivering van de monitoring van de plaagpopulaties die in de loop van het project plaatsvond, heeft ertoe bijgedragen dat minder een beroep op gewasbeschermingsmiddelen hoefde te worden gedaan. Het blijkt nog moeilijk om een goede afweging van de verschillende effecten te maken en als ondernemer daarop een keuze te durven baseren. Om dezelfde reden is het nog moeilijk om een beslissende uitspraak te doen over het totale milieueffect van de FAB-aanpak.

Doel 4: gebiedsplan voor biodiversiteit

Het volgende belangrijke doel van het project was het ontwikkelen van een gebiedsgericht biodiversiteitsplan, rekening houdend met de economische duurzaamheid van de bedrijven. Dit plan behelst een fijnmazige groenblauwe dooradering van de agrarische oppervlakte en een aangepast beheer van dijken, bermen en slootkanten. Aan een betere dooradering is met de aanleg van bloemenstroken op spuitpaden door de ondernemers veel gedaan. Deze kon binnen het FAB-project niet adequaat financieel worden gecompenseerd door lagere kosten van gewasbeschermingsmiddelen of hogere opbrengsten. Het bleek moeilijk om het waterschap, de belangrijkste beheerder van dijken, bermen en slootkanten in het gebied, actief te betrekken bij het aanpassen van het beheer van de begroeiingen om vooral 's winters natuurlijke vijanden meer overwinteringskansen te bieden.

Doel 5: Toepassing van de resultaten

In het eerste jaar vereiste de begeleiding van de bedrijven veel energie. Vanaf het tweede jaar konden de vruchten worden geplukt van de vele tussentijdse waarnemingen. De resultaten zijn ook gebruikt in andere gebieden die een FAB-project starten. Ook zijn er conclusies op beleidsmatig vlak getrokken, bijvoorbeeld over het belang van een fijnmazige groene dooradering.

4. Verrichte communicatie uit het FAB-project

Algemene communicatiedoelstelling

De algemene doelstelling was het vergroten van het draagvlak voor FAB-maatregelen, doelgroepen enthousiasmeren en uitdragen van de opgedane kennis uit het FAB-project.

Doelgroepen en doelstellingen

De belangrijkste (interne en externe) doelgroepen zijn:

- De vijf deelnemende agrariërs. Doel: Informeren over en betrekken bij de uitvoering van het FAB-project.
- Overige agrariërs (individueel en coöperatief). Doel: Zoveel mogelijk overige agrariërs bewust maken van de mogelijkheden om volgens het FAB-concept te gaan telen.
- Vakgroepen LTO Nederland en convenantpartijen. Doel: Informeren over en actief betrekken bij de uitvoering van de FAB-maatregelen in de Hoeksche Waard.
- Ministeries van LNV en VROM en overige overheden (Europees, nationaal, provinciaal en lokaal). Doel: Het project is beleidsmatig van belang in het kader van verduurzaming van de land- en tuinbouw in Nederland door benutting van biodiversiteit en levert een bijdrage aan een innovatief gewasbeschermingsbeleid.
- Terreinbeheerders, waterkwaliteit en -kwantiteitsbeheerders. Doel: Integratie tussen agrariërs en natuur- en terreinbeheerders bevorderen (relatiebeheer, imago).
- Pers. Doel: Free-publicity.

Per doelgroep is een communicatie-actieplan opgesteld.

Tabel 1 geeft een samenvatting van de verrichte communicatieactiviteiten.

Tabel 1. *Communicatie activiteiten vanuit FAB-project in jaren 2005 t/m 2007.*

Communicatie-activiteit (extern gericht)	Aantal 2005	Aantal 2006	Aantal 2007*
Artikelen praktijkgericht	10	11	9
Wetenschappelijke artikelen	4	11	7
Columns	0	7	8
Open dagen	2	1	2
Veldbijeenkomsten	6	24	17
Zaalbijeenkomsten/workshops	7	14	9
Lezingen nationaal	8	13	15
Lezingen internationaal	4	7	5
Tussentijdse rapportages	7	5	4
Eind jaarrapportages	1	1	1
Internetsite berichten / cd-rom's	7	8	7
Leaflets (nederlands)	1	2	2
Leaflets (engels)	1	2	2
Persberichten	2	4	4
Overleg stakeholders	3	7	9
Stand op beurs	4	5	7
Posters	12	17	15
Informatieborden in het veld (groot 3 x 3 m)	2	2	2
Vw fietsroute	0	0	1
Tv opname/uitzending	2	1	0
	83	142	126

* Voor deel een inschatting; exacte aantallen nog niet bekend

5. Uitvoering van de evaluatie

Er zijn tussen 27 november en 11 december 2007 interviews gehouden met:

- Hans Schollaart, LNV-DL, verantwoordelijk voor werkveld gewasbescherming
- Lisette Louwman, voorzitter begeleidingscommissie BO thema Agrobiodiversiteit en Monique Brobbel, LNV-DL
- Henk Scheele, LTO, voorzitter stuurgroep FAB
- Jeroen Willemse, DLV Plant, gebiedsbegeleider
- Johan Dam, akkerbouwer, voorzitter natuurvereniging Stichting de Rietgors
- Cees Schelling, deelnemende akkerbouwer
- Menko Wiersma, provincie Zuid Holland
- Gert Eshuis en Arthur Eijs, VROM
- IJsbrand Rijzebol, HPA
- Joost Kievit, Hoeksche Waards Landschap
- Harrie Ramler, Waterschap Hollandse Delta

In de interviews zijn vragen opgenomen (bijlage 1) die passen bij de Resultaatgerichte Monitoring en Evaluatie methodiek (Arkensteijn *et al.*, 2007). Daarbij wordt aandacht besteed aan de aspecten *Resultaten*, *Onderdeel van een systeem* en *Interventies en context*.

Resultaten

Er worden drie type resultaten onderscheiden:

- *Output*: dit zijn de directe resultaten van interventies
- *Outcome*: resultaten die teweeg worden gebracht door de output
- *Impact*: effect of doorwerking van de outcome.

De evaluatie richt zich niet direct op de *output*. De technische resultaten van de FAB maatregelen zijn in de rapportages over het FAB-project gedetailleerd weergegeven (zie hoofdstuk 3). In vraag 5 (bijlage 1) wordt als *outcome* gevraagd naar wat de geïnterviewde zelf de belangrijkste output van het FAB-project vindt. De vragen 7, 8 en 10 gaan over de *impact* van de resultaten die uit het project zijn voortgekomen en in hoeverre de geïnterviewde en anderen die resultaten kennen en kunnen gebruiken.

Onderdeel van een systeem

In vragen 4 en 15 wordt gevraagd naar andere betrokkenheid bij functionele agrobiodiversiteit activiteiten en of de geïnterviewde de resultaten van FAB-project in de Hoeksche Waard kan onderscheiden van kennis die uit andere aanverwante projecten /ontwikkelingen is voortgekomen.

Interventies en context

Op het vlak van de interventies wordt in de vragen 5, 6 en 10 in algemene zin gevraagd naar de *relevantie van de interventie* (het belang van de interventie in relatie tot de veranderingsopgave), in de vragen 9 en 14 naar de *efficiëntie* (verhouding tussen kosten en baten, investering en resultaten) en in de vragen 11 t/m 13 naar de *verankering* (mate waarin de veranderingen blijvend zijn).

6. Analyse en interpretatie van de informatie uit de interviews

Verwerking van de interviews

In tabel 2 is de informatie die uit de interviews naar voren is gekomen samengevat voor een viertal groepen informanten: uitvoerders van het FAB-project, vertegenwoordigers van ministeries en provincie, boeren en vertegenwoordigers van landbouworganisaties, beheerders van de groene ruimte.

Uiteraard heeft elke geïnterviewde een eigen visie op en ervaring met het FAB-project, toch blijkt er veel consensus te zijn over de uitkomsten en het belang van FAB. Opvallend is de positieve reactie van alle betrokkenen met wie gesproken is.

Interpretatie van de informatie uit de interviews

Na alle interviews verwerkt te hebben, heb ik mijn eigen indrukken uit de interviews in onderstaande punten weergegeven:

Algemeen

- VROM is in Nederland op het vlak van functionele agrobiodiversiteit de initiator.
- Door vrijwel alle geïnterviewden werd er op gewezen dat het initiatief voor het FAB-project te danken is aan VROM, provincie Zuid Holland en LTO. In het begin was het moeilijk om LNV te entusiasmeren. Nu is ook binnen LNV het draagvlak voor FAB sterk toegenomen.
- VROM heeft in de Hoeksche Waard veel projecten op het vlak van biodiversiteit in gang gezet. Het FAB-project is daarvan slechts een onderdeel.
- Het succes van het FAB-project wordt door de meeste geïnterviewden op het conto geschreven van Henk Scheele als initiatiefnemer in het gebied en nu voorzitter van de stuurgroep FAB en van professor Joop van Lenteren Wageningen Universiteit) en Teun de Waard (WLTO) die tijdens de voorbereidingen voor verschillende gremia vlammeende betogen hebben gehouden over het belang van functionele agrobiodiversiteit.
- Het succes van het FAB-project is zeker ook te danken aan de efficiënte aanpak van projectleider Henny van Gurp en zijn onderzoekteam.

Agrarische ondernemers

- Het oorspronkelijke idee om natuurlijke vijanden in te zetten voor plaagregulatie in de open ruimte werkt.
- FAB is een bekend begrip bij boeren, maar ze gaan er nog niet toe over, want akkerranden vragen veel ruimte, die niet vergoed wordt; kosten van de insecticiden zijn laag, terwijl scouting (opsporen van plagen) tijdrovend is; spuiten is gemakkelijk en verminderd risico's voor de bedrijfsvoering.
- FAB-maatregelen zijn in de akkerbouw veel eerder en gemakkelijker acceptabel dan in de vollegrondsgroenteteelt, waar in het algemeen een nul-tolerantie geldt voor aantasting door ziekten en plagen.
- Er is veel aandacht besteed aan communicatie, maar nog niet voldoende.
- Overheden en maatschappelijke organisaties zijn te positief over mogelijkheden van FAB.
- Andere grotere problemen, gebruik van schimmelwerende middelen tegen bijv. Phytophthora in aardappelen en slakken zijn nog niet opgelost.
- Het is belangrijk om te streven naar een combinatie van randenbeheer t.b.v. natuurbeheer en beleving van het landschap met functionele agrobiodiversiteit en naar beloningsmogelijkheden voor groen/blauwe diensten.
- Beheer van watergangen, bermen en landschapselementen zou aangepast moeten worden ten behoeve van FAB-doelen.

Tabbel 2. *Samenvatting van de uitkomsten van 11 interviews gehouden met diverse betrokkenen bij FAB-project Hoeksche Waard.*

Doelgroep (2 interviews)	Algemeen (uitvoerders) (2 interviews)	Beleid (4 interviews)	Boeren/landbouworganisaties (3 interviews)	Beheerders (2 interviews)
Resultaten	Er is een uitgebreide documentatie en rapportage van bereikte resultaten.	FAB-aanpak helpt verplichtingen te realiseren die NL heeft aangegaan in internationaal Biodiversiteitsverdrag. Nauwe contacten tussen beleid en praktijk in FAB.	Veel, maar te wetenschappelijke rapporten. Belangrijk dat onderzoek niet alleen op proefboerderijen maar ook op praktijkschaal wordt gedaan.	Betrokken bij FAB, maar ook ander biodiversiteitsonderzoek in HW.
Output	Goede resultaten bij granen en aardappelen; (nog) niet haalbaar bij volgrondsgroenten (spruitkool).	Alle boeren in NL kennen begrip FAB. Vertaalslag nodig van wetenschappelijk detail naar praktische bedrijfsmaatregelen en naar betekenis voor beleid.	Veel aandacht besteed aan communicatie over resultaten, maar nog meer info op maat nodig.	Kennis over belang van groen-blauwe dooradering voor beheer natuur en milieu en ontwikkeling duurzame landbouw.
Outcome	Vertrouwen en bewijs dat FAB werkt en dat er mogelijkheden zijn voor toepassing op grote schaal.	Dat het concept bij sommige gewassen werkt; de exacte knoppen voor alle gewassen zijn nog niet gevonden.	Bekendheid van FAB is groot. Er liggen mogelijkheden, maar je kunt nooit helemaal zonder chemische middelen.	Beheerders moeten beheer aanpassen, wordt daardoor duurder; denken daarover begint op gang te komen.
Impact	Vertrouwen bij boeren in FAB is gegroeid. Er zijn elders ook FAB projecten gestart. Uitbreiding FAB naar bodemleven.	Veel verwachting van grootschalige innovatieve proefprojecten in een 'learning by doing' omgeving; FAB is daarvan bewijs. Politiek en beleid zijn steeds enthousiaster geworden over FAB.	Heeft tijd nodig om boeren zover te krijgen dat ze er vertrouwen in hebben. Binnen landbouworganisaties is draagvlak voor FAB gegroeid. Overheden zijn te positief over FAB Biodiversiteit/landschap leeft bij burgers.	Bloemrijke akkerranden en bermen/dijken worden erg gewaardeerd door burgers. Bereiken van groot publiek is goed voor imago van de landbouw.
Onderdeel van een systeem	Moet onderdeel worden van gebieds-aanpak waarbij andere beheerders van bermen, watergangen en natuurelementen beheer aanpassen aan FAB-eisen.	Voor beleid en praktijk is het niet relevant om te weten welke kennis uit FAB HW komt en welke uit andere projecten.	FAB werkt in sommige teelten, maar is nog niet rijp als bedrijfssysteem. Deelname randenbeheer via agr. natuurvereniging Rietgors is groot in HW.	Hoekschewards Landschap en Waterschap Hollandse Delta beheren een groot deel van de landschapselementen, dijken en bermen in HW.

Doelgroep	Algemeen (uitvoerders) <i>(2 interviews)</i>	Beleid <i>(4 interviews)</i>	Boeren/landbouworganisaties <i>(3 interviews)</i>	Beheerders <i>(2 interviews)</i>
Interventies en context	Er is veel aandacht geweest voor communicatie, open dagen, excursies en artikelen in vakbladen.	VROM en prov. Z. Holland zijn initiatoren van biodiversiteitsactieplan HW. Symposium 'Boeren, bedrijven en biodiversiteit' heeft thema op kaart gezet. Positieve rol LTO als trekker project.	Verder experimenteren met FAB maatregelen, bijv. precisielandbouw met GPS waarbij rijpaden functie krijgen als 'beetle bank'.	VROM initiatief 'Biodiversiteit voor en door burgers' heeft tot veel initiatieven geleid in HW. Zoeken naar combinatie van randenbeheer en FAB maatregelen.
Relevantie	FAB werkt nog weinig door in vermindering van middelengebruik, maar is wel relevant voor schadelijkste middelen. FAB vraagt goede en vroege waarneming van ziekten en plagen.	Vermindering van gebruik insecticiden (meest toxische middelen). FAB draagt nu qua middelenreductie nog beperkt bij aan halen doelen convenant Gewasbescherming, maar is wel belangrijk om in geest van convenant te bewegen naar een systeemaanpak; draagt op langere termijn mogelijk wel bij aan reductie gebruik.	Randenbeheer vergoeden, koppeling beleving en (functionele) biodiversiteitsdoelen.	FAB boeren hebben laatste 2 jaar niet tegen luis gespoten in graan en aardappel.
Efficiëntie	FAB levert financieel te weinig op voor boer; aanleg akkerranden kost teveel productiegroed.	Maatschappelijke kosten-baten analyse wijst uit dat er vergoedingen moeten komen voor aanleg FAB-randen. Overheden verschillen in visie of dit uit bedrijfsvoering moet worden betaald.	Economisch kan het niet uit; beloning voor groene diensten is noodzakelijk.	Zoeken naar vereveningsmogelijkheden van kosten (bij boeren en waterschap) en baten (bij huiseigenaren en horeca).
Verankering	Acceptatie door boeren heeft tijd nodig. Project zit goed in elkaar; er komt een vervolg (FAB2). Waterschap als grootste beheerder van openbaar groen in HW moet nog meer bij FAB betrokken worden.	Beleidsmatige inbedding bij LTO en LNV moet versterkt worden, de direct betrokkenen zijn enthousiast. Hoe op te schalen van pilot met voorlopers naar de grote groep boeren? Er komt in 2008-2011 extra aandacht voor kennisverspreiding over resultaten FAB via SPADE.	Het bezoek van ministers Veerman en Van Geel heeft FAB blijvend op de kaart gezet.	Begin met randen die geen productie-functie hebben. FAB-aanpak is belangrijk voor beheerders van landelijk gebied zoals waterschappen en gemeenten.

Overheden

- De FAB-aanpak werkt.
- Zorgpunt voor de overheden is hoe ze de positieve ervaringen die bij een kleine groep voortrekkers bereikt zijn, geaccepteerd en ingevoerd kunnen krijgen bij de andere boeren.
- Er is in het FAB-project veel aan communicatie gedaan, maar toch moet de communicatie naar zowel doelgroep beleid als de telers nog beter. Nu is communicatie nog te sterk op wetenschappers en inhoudelijke resultaten gericht. Vertaling nodig van wat de uitkomsten betekenen voor het beleid en de praktijk.
- De ministeries van LNV en VROM hebben samen met LTO en NAJK het initiatief genomen voor een Stimuleringsprogramma Agrobiodiversiteit en Duurzaam Bodembeheer (SPADE) om de kennis op het vlak van duurzaam bodembeheer en functionele agrobiodiversiteit te bundelen en zodanig aan agrarische ondernemers aan te bieden dat zij dit als een leidende strategie op bedrijfsniveau gaan introduceren.
- De uitkomsten uit het FAB-project helpen nog niet om de beoogde doelen voor 2010 uit het convenant gewasbescherming te halen, maar kunnen op langere termijn mogelijk wel iets bijdragen. Voorlopig is het belangrijkste dat de FAB-aanpak past in de geest van het convenant.
- Op de vraag of men de resultaten die uit het FAB-project komen kan scheiden van kennis die van elders komt, was vaak de reactie dat men helemaal niet geïnteresseerd is in het onderscheiden van de bron waar de kennis vandaan komt, het gaat immers om de integrale toepassing (impact) ervan.

Beheerders van landelijk gebied

- Het gebruik van natuur om zo een stap dichterbij te komen tot een duurzame landbouw werkt.
- Beheerders (Waterschap en Hoekscheewaards Landschap) willen samen optrekken met landbouw en beheer van dijken en andere landschapselementen aanpassen t.b.v. het stimuleren van functionele agrobiodiversiteit.
- Realisatie hiervan heeft wel tijd nodig, want het nieuwe beheer is vaak duurder dan het traditionele beheer.
- Waterschap is als grote beheerder in het gebied steeds enthousiaster geworden gedurende de looptijd van het project.

Conclusies

- De geïnterviewde personen waren zonder uitzondering erg enthousiast over het project en de bereikte resultaten: FAB werkt.
- Maar ieder realiseert zich ook dat de financiële haalbaarheid voor de boeren nu nog een rem vormt voor een grootschalige toepassing.
- De meeste geïnterviewden vonden dat in drie jaar tijd al veel bereikt is.
- De kennisbenutting uit het FAB-project wordt in het algemeen als zeer goed ervaren.

7. Geleerde lessen

Transitieprocessen vergen tijd

De belangrijkste boodschap is dat transitieprocessen tijd vergen. Vooral het beleid is te ongeduldig en wil dat de output sneller tot impact leidt en dat boeren FAB in hun bedrijfsvoering een vaste plek geven. Boeren kijken daar anders tegen aan. Zij zien wel de relevantie van FAB, maar bedenken zich tegelijkertijd dat zolang een aantal essentiële aspecten (o.a. de rentabiliteit) nog niet opgelost zijn, zij niet op grote schaal FAB-maatregelen zullen gaan toepassen.

Andere punten die opvielen

- Het FAB-project wordt goed en efficiënt geleid, ook de stuurgroepleden zijn zeer betrokken. Dit heeft ertoe geleid dat het project in korte tijd een enorme naamsbekendheid heeft gekregen, zowel bij boeren, als bij beleid en onderzoek. De resultaten hebben daardoor ook snel hun weg gevonden.
- In het algemeen is men dan ook zeer te spreken over de inspanningen die vanuit het FAB-project gedaan zijn op communicatievlak. Kritiekpunt is dat de boodschap vaak nog te wetenschappelijk is en niet op maat gesneden is voor boeren en evenmin voor beleidsmedewerkers.
- Op dit moment laten de ministeries ten behoeve van de Tweede Kamer ook een externe evaluatie uitvoeren van het functioneel gebruik van biodiversiteit in de landbouw.

Persoonlijke ervaring met deze evaluatie

- Het was zeer inspirerend om de interviews te houden;
- Alle betrokkenen waren zeer bereid om een interview te geven en heel benieuwd naar de uitkomsten van deze evaluatie;
- Het inleven in dit project kostte meer tijd dan ik vooraf had voorzien;
- Het verwerken van de uitkomsten van de interviews in de systematiek van de interventielogica viel niet mee. Ik voel me weinig vertrouwd met het heel eigen vakjargon van de Monitoring & Evaluatie methoden. De toegankelijkheid van de methoden zou al sterk verbeteren als meer aangesloten zou worden bij de terminologie die in het (landbouwkundig) onderzoek gebruikelijk is.

Referenties

Arkensteijn, M, B. van Mierlo & J. Potters (2007).

Methoden voor monitoring en evaluatie van innovatieprojecten. Praktijkonderzoek Plant en Omgeving, Lelystad

Scheele, H., H. van Gurp, F. van Alebeek, E. den Belder, J. Buurma, J. Elderson, B. Meurs, P. van Rijn, J. Spruijt, M. Vlaswinkel & J. Willemse (2006).

Rapportage FAB 2005. LTO Projecten, Tilburg

Scheele, H., H. van Gurp, F. van Alebeek, E. den Belder, R. van den Broek, J. Buurma, J. Elderson, B. Meurs, P. van Rijn, J. Spruijt, M. Vlaswinkel & J. Willemse (2007).

Rapportage FAB 2006. LTO Projecten, Tilburg

Scheele, H., H. van Gurp, F. van Alebeek, E. den Belder, R. van den Broek, J. Buurma, J. Elderson, P. van Rijn, M. Vlaswinkel & J. Willemse (2008).

Eindrapportage FAB 2005-2007. LTO Projecten, Tilburg (in voorbereiding)

Bijlage I.

Vragen voor interviews evaluatie kennis- benutting FAB-project

1. Naam
2. Functie
3. Betrokkenheid bij FAB-project + periode
4. Ervaringen/betrokkenheid bij andere activiteiten rond functionele agrobiodiversiteit
5. Wat vind je het belangrijkste dat uit het FAB-project is gekomen?
6. Hoe heb je daarmee kennisgemaakt?
7. Kun daar iets mee, zo ja wat en waarom?
8. Verwacht je de resultaten in de toekomst te kunnen gebruiken?
9. Wat vind je van de manier waarop die resultaten verspreid zijn, d.w.z. is de communicatie daarover toereikend?
Wat kan/moet beter?
10. Hoe denk je dat anderen het FAB-project beoordelen/waarderen en of ze de resultaten gebruiken?
11. Heeft FAB je houding t.o.v. het inzetten van FAB-maatregelen veranderd?
12. Het je het gevoel dat er draagvlak is voor FAB en bij wie?
13. Schat je in dat door FAB de doelen t.a.v. vermindering van middelengebruik gehaald worden?
14. Wat zijn je ervaringen met FAB-project, hoe beoordeel je de organisatie en samenwerking in het project?
15. Kun je resultaten van FAB Hoeksche Waard scheiden van info over functionele agrobiodiversiteit die uit andere projecten/ontwikkelingen is voortgekomen?
16. Zijn er nog andere punten waarover je iets wilt zeggen?

